

Sedm slabin české sociologie – osobní pohled jednoho sociologa

HYNEK JEŘÁBEK*

Institut sociologických studií FSV UK, Praha

The Seven Weaknesses of Czech Sociology – the Personal Viewpoint of One Sociologist

Abstract: These reflections on the state and problems of Czech sociology after twelve years of free development include thoughts on its seven weaknesses which either at present or at least potentially pose a threat to Czech sociology, deprive it of the ability to compete, and lower the level of its prestige in society and the value of its scientific results. These weaknesses include: (1) the division of Czech sociology into qualitative and quantitative sociology, including the intolerance that accompanies this state; (2) the uncritical acceptance of only the most basic and superficial results of sociology by the political sphere in the form of percentages and speculations relating to them; (3) the sombre state of under-financing in academic sociology; (4) the difficulties affecting post-secondary school teachers on the one hand and researchers at the Academy of Sciences on the other; (5) the need for co-operation with other sociologists in the region; (6) co-operation with Europe and the world; (7) morals and integrity, without which, in the author's firm opinion, it is impossible to conduct sociological research.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 37-47)

Toto zamyšlení chce upozornit na několik jevů, které podle názoru autora oslabují českou sociologii. Je to úvaha osobní, zaujatá, spíše analytická než programová, úvaha rozhodně vybízející k diskusi, případně i k polemice.

1. Rozlomení první: kvalitativisté a kvantitativisté

Listopad přinesl do sociologie konečně možnost otevřené diskuse paradigmat, jimiž se řídí sociologické bádání v celém světě. Paradigmata kvalitativní sociologie byla uváděna v českém kontextu již před listopadem. Jejich popularizátory byli tehdy především Miloslav Petrusek a Jiří Linhart. Vzpomeňme jen na trojici přednášek Miloslava Petruska pořádanou tuším v roce 1988 metodologickou sekcí Československé sociologické společnosti ke kvalitativním metodám a k paradigmátům kvalitativní sociologie. V knížce *Teorie a metoda v moderní sociologii* toto téma Miloslav Petrusek uvádí do všestranných souvislostí [Petrusek 1993]. Také článek Josefa Alana v *Sociologickém časopisu* [Alan 1997] ukazuje správně a přehledně dualitu analytického a narativního paradigmatu jako dvou používaných přístupů, kterými se světová sociologie vyjadřuje o společnosti a kterými by se měla a mohla vyjadřovat i česká sociologie konce dvacátého století.

Horší je již praxe na našich sociologických pracovištích. Namísto étosu tolerance, k němuž vyzývá Petrusek ve své knížce [Petrusek 1993: 27 an.], se setkáváme se snahami monopolizovat sociologii jen jedním, monoparadigmatickým přístupem, který vyhání

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc., Institut sociologických studií FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha 5, tel. (02) 5108 0234, e-mail jerabek@mbox.fsv.cuni.cz

ostatní někde na okraj, nebo snad za hranice uznávané vědy. S tímto nesmiřitelným postojem jsme měli možnost se setkat dokonce i v médiích, kdy například jeden z čelných představitelů biografické sociologie na dotaz po významu Sčítání lidu v lednu 2001 výrazně zpochybnil, ne-li zcela popřel smysluplnost tohoto typu sběru sociální informace. Bohužel se lze setkat i s neméně radikálním opačným pohledem – paušálním přehlížením výsledků dosažených kvalitativními výzkumnými technikami tou částí sociologické komunity, která se rozhodla pro druhý, jen kvantitativní extrém a vyznává jen striktně statisticky podložené a sofistikovanými matematickými prostředky zaštitěné výsledky. S takovým paušálním odsuzováním jednoho nebo druhého způsobu získávání sociologických poznatků by se naše sociologická obec neměla smířovat. Kritickou náročnost založenou na posouzení metodologické korektnosti a oprávněnosti východisek použitých postupů nelze nahrazovat apriorní netolerancí a pokusy o omezování svobody vědeckého bádání.

Rád bych vyzval touto cestou sociologickou obec k tomu, aby nepodporovala takovou bojovnou netoleranci, tuto zákopovou válku dvou opevněných táborů nesmiřitelných paradigmat. V historii světové sociologie se setkáváme s opravdu velkými osobnostmi z obou táborů, s lidmi, kteří přestože sami uměli dokonale jedno z významných paradigmat, upřímně a s velkým zaujetím podporovali spolupráci s výzkumníky užívajícími metody zcela opačné a výsledky svého bádání s nimi porovnávali. Vzpomeňme jen Paula Lazarsfelda (označeného C. W. Millsem za představitele abstraktního empiricismu) a jeho spolupráci s Theodorem Adornem ve výzkumu působení rozhlasu nebo s Davidem Riesmanem ve slavném výzkumu *Academic Mind*. Anebo si uveďme příklad z druhé strany: vstřícný postoj Williama Foota Whyta, velkého propagátora zúčastněného pozorování a představitele sociální a kulturní antropologie a kvalitativní sociologie a jeho vědomé a cílené využívání metody *survey* například ve výzkumech v Jižní Americe.

Nerozlamujme naši malou, křehkou a zranitelnou sociologickou obec na kvalitativisty a kvantitativisty. Neučme studenty, že existuje jen jedna „správná“ sociologie. Učme je kritickému pohledu, samostatnému myšlení a také toleranci k nejrozličnějším přístupům ve vědeckém bádání. Kvantitu stejně nemá smysl poznávat bez jejího kvalitativního určení. K čemu by nám bylo platné vědět, že má někdo 5? Když nebudeme vědět, zda jablek, domů nebo miliard dolarů, je nám to k ničemu. A naopak, kvalitativně orientovaní sociologové nám asi nepředpovědí, kolik procent hlasů získá ODS v příštích volbách ani neodhalí, jaký je vliv nekvalitního životního prostředí v severních Čechách na snížení pravděpodobnosti dožití lidí, kteří bydlí v tomto regionu. Bez využití metod narativních i analytických, odvozeno od problému a situace, se neobejdeme a bez spolupráce sociologů s různým zaměřením to také nepůjde.

2. Rozlomení druhé: *pool* kontra *survey*

Se dvěma pojetími výsledků sociologického bádání se setkáváme všude, na konferencích, v denním tisku, v referátech studentů, a občas i v odborných článkách sociologů. Snad nejvýrazněji tato dualita vystupuje na světlo v oblasti výzkumů veřejného mínění. Zde je spojena se dvěma historicky zakotvenými výzkumnými tradicemi, které jsme si zvykli označovat jako *pooling* na jedné straně a jako *survey* na straně druhé. Hned vysvětlím, co mám na mysli. Získám-li výpověď od reprezentativního souboru jedinců zastupujících nějakou populaci, nejčastěji populaci obyvatel nějakého státu, sděluji jako výsledek svého bádání procentní údaj o zastoupení nějakého názoru v této populaci. Například: „48 % české populace (± 3 %) podporuje vstup České republiky do EU“. Jednám-li takto, pracuji

podle osvědčeného modelu, který můžeme nazvat „metoda-pool“. Zkoumám-li soubor osob reprezentující vrstvu českých drobných podnikatelů a živnostníků a vedle toho soubor osob reprezentující dlouhodobě nezaměstnané dělníky propuštěné z továren českého, dříve státního velkoprůmyslu a zjistím-li, že první podporují vstup České republiky do EU čtyřikrát častěji než druzí a snažím-li se odpovědět na otázku, proč je tomu tak, postupuji podle odlišného modelu, nazvěme jej „metoda-survey analysis“. Všimněme si, že ve druhém případě nemusím mít k dispozici soubor dotázaných, který by reprezentoval populaci celého státu.

Jestliže je sociologie v očích představitelů politického vedení země reprezentována, s čestnými, ale nečetnými výjimkami, jen tou částí sociologické (a nejen sociologické) komunity, která politikům předkládá jednoduchá procenta, tedy tu nejvíce viditelnou vrstvu společenské skutečnosti, a také nejvíce proměnlivou, nejsnáze ovlivnitelnou, nejméně stabilní a nejméně spolehlivou část sociologického poznání, nesmíme se divit, že je prestiž sociologie taková, jaká je. Je po mém soudu úkolem sociologů obhájit potřebu, legitimitu a daleko větší důležitost výpovědi o podstatě sledovaných jevů, o jejich důvodech, chcete-li příčinách, pravidelnostech, které v nich sociologie objevila. 48 % podpora je proměnlivý povrch společenské skutečnosti, je to víceméně jen jev. Změní se na 40 % nebo na 53 % pod vlivem vnějších okolností anebo vnitřního vývoje a budeme-li tento povrch společenského veřejného mínění zkoumat takto zvnějšku, nezjistíme, proč se procento změnilo. Podstatou je v tomto případě celý soubor příčin tohoto projevu veřejného mínění, paleta lépe a hůře ovlivnitelných faktorů, které utváření tohoto jevu provázejí. Chtějí-li politici zvýšit veřejnou podporu našeho vstupu do EU, potřebují znát mechanismy, jimiž tato podpora vzniká a jimiž se naopak ztrácí. Znalost řady čísel provázená mediálními spekulacemi, bohužel často zneužívanou i k politickým cílům, nedělá čest sociologii jako vědecké disciplíně. A přesto se s tímto způsobem také „sociologického“ myšlení setkáváme.

Rád bych připomněl, že úkolem vědecké disciplíny, sociologii nevyjímaje, je odhalovat to, co jest pod povrchem sledovaných jevů, tedy zkoumat podstatu společenských jevů, ne jejich jevové stránky. A nástroje k tomu potřebné jsou dnes již dostatečně vyvinuté, abychom se pokoušeli o vysvětlování příčin zjištěných jevů, o zkoumání jejich pravidelností, o postižení mechanismů, které ve společnosti nebo v některých jejích částech fungují.

3. Rozlomení třetí: komerční a akademická sociologie

Mnoho mých předlistopadových přátel založilo soukromé firmy a odešlo dělat profesionální sociologický výzkum do nelehkého prostředí ostré obchodní konkurence. Řada z nich velmi úspěšně. Všimněte si prosím, pro porovnání, jiných odvětví našeho hospodářství a zkuste si srovnat, kolik z vlajkových lodí těžkého průmyslu, strojírenství, energetiky, spotřebního průmyslu nebo telekomunikací jsou české firmy, kolik firmy se zahraniční účastí a kolik z nich jsou pobočky nebo dceřiné společnosti zahraničních mezinárodních společností. A nyní se podívejme na analytické a výzkumné společnosti, v nichž má sociologie své důležité slovo. V této branži se flotila českých lodí, a lodí, které vypluly z českých sociologických přístavů rozhodně neztratí. Doplňte si podle své obliby, nepíši reklamní článek, ale přinejmenším některé z vlajkových lodí sociálního a marketingového výzkumu v České republice vypluly z českých sociologických přístavů a dělají dobré jméno české sociologii.

Druhá část mých přátel zůstala v akademické sféře. Pracují na Akademii věd, na univerzitách, v resortních výzkumných ústavech a k této sféře bych bez ohledu na přesnost označení přidal řadu vynikajících sociologů, kteří dělají svou „akademickou“ část práce jaksí navíc ke svým mnoha rutinním povinnostem ve svém často dosti neakademickém povolání. Ale, ruku na srdce, jaký je rozdíl mezi denními rutinními povinnostmi vysokoškolského učitele sociologa a denními rutinními povinnostmi sociologa ministerského úředníka ne příliš vysokého ranku. Na tvůrčí sociologickou práci zbude v obou případech část večerů, víkendy a pár půldnů v měsíci nezaplněných rutinou.

Situaci v soukromých firmách znám jen o něco lépe než pouze z doslechu. Ale vím tolik, že těch období, která nejsou poznamenána tlakem neúprosného termínu, je opravdu málo. Přes tuto podobnost v časových možnostech obou oblastí, v nichž se rozvíjí naše česká sociologie po listopadu 1989, existují významné rozdíly, o nichž je dobře něco si říci.

Za nejvýznamnější z těchto rozdílů považuji na jedné straně v zásadě výkonově orientované „meritokratické“ prostředí soukromých firem a na druhé straně v principu „ochranné“ prostředí mnoha „akademických“ pracovišť. A to vše přes mnohé snahy řady významných představitelů našeho oboru to změnit. Tyto snahy o „promítnutí zásluh“ do odměňování pracovníků (ať již materiálního nebo i symbolického) se v několika mně známých případech setkaly s neporozuměním, ale také s odporem, obranou, protitlakem. A přitom v „soukromé“ části sociologické analytické obce není s „meritokratickým chováním“ problém. Do diskuse k tomuto jevu mohu přispět jen částečně. Aniž si dělám iluze o množství materiálních prostředků, kterými disponují „soukromé“ firmy, je, analogicky podle situace v zahraničí, zřejmé, že komerční úspěch firmy, závisející na umu a nasazení jejích lidí, se projeví v naprosté většině případů ve větším zisku firmy. Lepší práce firmy tedy umožní lépe odměňovat pracovníky, kteří se zasloužili o úspěch. A to se v této části „sociologické obce“ se značnou pravděpodobností děje.

„Akademická“ sociologická obec, a zde mohu poskytnout obrázek zasvěcenější, tuto závislost nezná. Výsledky práce vysokých škol nemají za následek vyšší nebo naopak nižší příjmy těchto škol. A když už najdeme příklady opaku, mechanismy rozdělování těchto dodatečných příjmů uvnitř škol velmi významně tlumí motivační význam úspěchu. Výzkumné ústavy Akademie věd jsou hodnoceny v dlouhých časových intervalech a výsledky tohoto hodnocení jsou v principu chápány jako „povolení další existence“. Výzkumníci sociologové na dalších pracovištích zpravidla nemají své hodnocení svázáno se svými „vědeckými úspěchy“. Za této situace se „odměňování“ v této sféře omezuje prakticky jen na „symbolické odměny“. Na vysokých školách jsou to doktoráty a habilitace, na pracovištích akademie atestace a získávání grantů. Zařazení mezi profesory nebo docenty na vysoké škole a mezi vědecké pracovníky na Akademii věd patří mezi pozitivní motivace pro publikační a výzkumné úsilí. Třít, pět, často i desetileté úsilí sociologa však nepřináší v zásadě žádnou změnu v životním postavení jeho a jeho rodiny. To je rozhodující rozdíl oproti situaci ve „standardních demokraciích“ na západ od nás. Jestliže se váš plat v Německu po dosažení doktorátu a docentské habilitace nejméně ztrojnásobí, zůstanete-li v akademickém prostředí univerzity, a jestliže profesura znamená v zásadě jisté zaopatření rodiny do konce vašeho života a opět zdvojnásobení nebo ztrojnásobení vašeho příjmu oproti přeci jen ještě nejisté pozici docentské, má akademická dráha výrazné motivační milníky a dobrý sociolog je zpravidla mnohem lépe odměňován než jeho průměrný kolega.

Co s tím? Vzhledem k tomu, že „akademická“ sociologie nezajišťuje výkonným a výkonově orientovaným sociologům odměňování úměrné jejich kvalitním výsledkům a odpovídající jejich vyššímu pracovnímu úsilí, hledají naši „akademičtí“ sociologové jiné způsoby řešení své materiální situace. Příjem z vědeckých grantů je omezený. I když budete mít velmi „bohatý“ grant, vaše starost o něj zabere tolik času, že polovina vaší ředitelské odměny bude vlastně sekretářský plat za vaši noční práci, kterou s ním máte. A ta druhá polovina představuje ročně maximálně jeden měsíční plat sekretářky ředitele úspěšné firmy. Za články a referáty na konferencích nedostanete nic a za knížky tak málo, že byste si jinou činností vydělali za stejnou dobu mnohonásobně více. Grant mít musíte, protože byste se nedostal/a na žádnou zahraniční konferenci anebo nemohl/a třeba ani pracovat na akademii věd. Motivací pro grant je tedy něco jiného než motivace materiální. Umožní vám dělat výzkum, ale nepřispěje vám významným způsobem na živobytí. Tak jak to vlastně sociologové v této sféře dělají? Různě. Zkusil jsem všechno, takže vím, o čem mluvím. Úsilí vložené navíc do sociologického bádání se může vrátit jedině ve výrazných mezinárodně uznaných vědeckých výsledcích. Na to lze vsadit, ale chce to soustředěné cílevědomé mnohaleté úsilí. Pak můžete být mezinárodně uznávaným profesorem, který je zván jako hostující profesor do ciziny a placen alespoň část roku jako jeho kolegové v Evropě nebo v USA. Mezitím, anebo místo toho, můžete učit na další univerzitě, většinou v jiném městě. Někdy to máte placeno, někdy ne. Můžete učit v angličtině na některé vysoké škole s manažerským zaměřením. Váš příjem se zdvojnásobí, ale děláte-li to poctivě, vydáte ze sebe trojnásobek svého předchozího pracovního výkonu. Můžete mít částečný úvazek na bratrském pracovišti. Jste-li zaměstnán na univerzitě, pracujete ještě na částečný úvazek za srovnatelně nevelké peníze na akademii věd. Jste-li zaměstnán na akademii, můžete většinou učit na univerzitě, ale dostanete nejčastěji jen tři tisíce za celý semestr. Jednak univerzita nemá peníze a jednak se počítá s tím, že tam učíte proto, že se chcete stát docentem, a to nejde, aniž byste učil/a aspoň tři roky, lépe však pět let. Můžete se nechat zaměstnat soukromou firmou provádějící marketingový výzkum. Když nemáte střechu nad hlavou a potřebujete si vydělat na byt, vydržíte to několik let. Když vaší motivací bude vydělat si na cestu kolem světa, podruhé si to asi rozmyslíte. Rozhodnete se buď pro „akademickou“ nebo pro „komerční“ sféru. Dělat dobře „akademickou“ sociologii a přitom být naplno zaměstnán ve výzkumné firmě – to je opravdu velmi náročný dvojí život. Další variantou je při „akademickém zaměstnání“ ještě trochu, anebo i naplno, podnikat. Vzhledem k tomu, že si priority v každém okamžiku stanovujete sám/sama, je to představitelné. Ale, ruku na srdce, kompromisy v té či oné oblasti budou při takovém uspořádání života nutné.

Tomu, kdo si pozorně přečetl výčet těchto možností, musí být zřejmé, že takzvaní „akademičtí“ sociologové, kteří nežijí z milionářské renty a musí živit rodinu, nemají „klid“ na soustředěnou výzkumnou sociologickou práci. Zvýšit jejich motivaci k tomu, aby svou další práci vkládali do své profese ve svém hlavním zaměstnání, ať již na univerzitě, nebo ve výzkumném ústavu, by bylo možno jen výrazným zvýšením jejich finančního ohodnocení (řekněme v průměru na dvoj- až trojnásobek) a současně neméně výrazným diferencováním jejich, vlastně našich, platů. Takže průměrný začínající výzkumník by měl mít alespoň tolik jako průměrný začínající manažer nebo jako dobrá sekretářka v soukromé firmě. Špičkový výkonný výzkumník nebo docent na univerzitě by měl mít plat srovnatelný s vedoucím odboru na ministerstvu a profesor by měl mít plat jako ministr. Pak by také oprávněné požadavky na „akademické“ sociology mohly být nesrovnatelně vyšší. Dnes ředitel institutu nebo vedoucí katedry vlastně nemá prostředky,

jak motivovat své podřízené k vyššímu výkonu ani jak odměňovat mimořádné vědecké výsledky.

Rozlomení mezi „komerční“ a „akademickou“ sociologií spočívá tedy především v oblasti odměňování a motivace lidí. Na druhé straně je však provázáno také odlišnou orientací na jiný typ výsledků, které jsou očekávány v těchto dvou sférách. Soukromé firmy v Česku ještě ne vždy považují za standard, aby jejich nejlepší výzkumníci prezentovali své výsledky na mezinárodních konferencích a aby psali články a knížky. Výjimky už existují a dobře tomu tak. „Akademičtí“ sociologové si dosud nezvykli na představu, že by výsledky jejich práce byly vystaveny kritickému hodnocení tak, jako je tomu zcela jistě v soukromých firmách. I tady existují menší kolektivy a některá pracoviště, kde najdeme náročné kritické prostředí, ale zdaleka to není univerzální. A důvodem je právě ten fakt, že není v akademické obci jednotný názor na to, jak vyjádřit rozdíly mezi podprůměrnými, průměrnými a vynikajícími. A tam, kde se lidé shodnou a přijmou přísná kritéria, není čím kvalitní práci těch nejlepších zaplatit.

4. Rozlomení čtvrté: učit, nebo bádát

Podmínky pro výzkumnou činnost a podmínky pro výchovu mladých sociologů se výrazně liší na vysokých školách a na výzkumných pracovištích Akademie věd a resortů. Vysoké školy sice podporují své učitele v jejich snahách o získávání výzkumných grantů. Způsoby financování sociologického výzkumu a rozsah tohoto financování jsou však jen málo motivující pro běžného sociologa. Vysokoškolský učitel si naplánuje řešitelskou odměnu ve stanoveném limitu, někdy také řešitelskou odměnu pro své spolupracovníky, získá peníze na zahraniční cestu na konferenci, nejčastěji jednou za rok. Má díky grantu prostředky, jimiž může motivovat doktorandy nebo další studenty formou mimořádných stipendií a nemá starost, jak si opatřit běžné prostředky pro svou výzkumnou a pedagogickou práci, jako jsou knížky, kancelářské potřeby a doplňková technika nebo software pro výzkumnou práci. Potřebuje-li však rozsáhlý sběr dat převyšující tisíc respondentů, a to je pro sociologa dosti častá potřeba, musí žádat o opravdu finančně náročný grant. A i když jej jeho kolegové, s nimiž vytvořil pracovní tým, poněkud podpoří, snadno si spočte, že se pustil do finančně a materiálně naprosto nevýhodné transakce. Hodiny strávené přípravou výzkumných instrumentů, výběrovými řízeními pro získání agentury pro sběr dat, koordinací desítek nejrůznějších aktivit zajišťujících úspěch výzkumu, vedením týmu a účtováním stovek drobných i větších položek často pak chybí pro soustředěnou interpretaci a prezentaci výsledků výzkumného bádání. A sociolog výzkumník se ptá, jestli to měl zapotřebí, když jeho soused na katedře, platově vlastně stejně hodnocený, si v ušetřeném čase mohl vydělat několiknásobek prací mimo katedru a mimo granty někde mimo „výzkumnou akademickou řeholi“. Není tedy divu, že na vysokých školách granty podporovaný výzkum není sociology příliš vyhledáván.

Jinak je tomu na pracovištích Akademie věd. Mohu mluvit jen o Sociologickém ústavu AV ČR a jistě neprozradím žádné tajemství, když řeknu, že zde je získávání výzkumných grantů velmi prestižní záležitostí a že se může snadno stát otázkou „přežití“ na pracovišti. Výhodou při práci na výzkumném grantu na akademickém pracovišti je existence zřetelného, reálně spolupracujícího výzkumného týmu. Hlavní řešitel zde má vlastně pozici vedoucího malého oddělení téměř se všemi právy a povinnostmi takového vedoucího. Výzkumná práce na grantu zde tvoří hlavní obsah pracovní činnosti a publikace výsledků těchto aktivit hlavní kritérium pro její hodnocení. Jestliže vysokoškolský

učitel grant může postrádat, na akademickém pracovišti být dlouhodobě bez grantu prakticky nejde.

Vysokoškolská výuka je naopak doménou vysokých škol, v sociologii většinou univerzit. Předpokládá se, že pro vysokoškolského učitele je jeho učení hlavní náplní práce a je za ně také v zásadě odměňován. Za výzkum získává materiální ocenění jen zřídka a jen výjimečně jinak než ze svých řešitelských grantových odměn. Přestože docentský či profesorský vědeckopedagogický titul patří k prostředkům symbolického ohodnocení kvality práce především na vysokých školách, také na Akademii věd je ceněn. Vede to k nepěkné praxi využívání „akademických“ pracovníků jako levné nebo dokonce bezplatné pracovní síly ve vysokoškolské výuce. Vysoká škola velmi získá kvalitními přednáškami pracovníka výzkumného ústavu, neposkytne mu však odpovídající odměnu. Kdyby nutnou podmínkou, a tedy jedinou možnou cestou, k získání docentské habilitace nebo profesury nebyla výuka na vysoké škole, asi by spolupráce mezi fakultami vysokých škol a pracovišti akademie věd vypadala jinak.

5. Rozlomení páté: centrum versus periferie

Ještě jste se nesetkali s přezíravým postojem sociologů z nějakého pražského pracoviště vůči kolegům z Ústí, Plzně, Ostravy nebo Olomouce? Tak vám blahopřeji. Patrně jste šťastnou výjimkou. Rozdíly v úrovni pracovišť jistě kdysi existovaly. Avšak kde ty loňský sněhy jsou? Brno je dnes výraznou konkurencí pražským sociologům a výuka například v Plzni se rychle zlepšuje. Platy na pracovištích mimo centrum jsou často vyšší, podmínky nabízené mladým pracovníkům jsou lákavé, a tak tam mladí jdou a rychle se zlepšují. Mají zde silnou motivaci, nejsou zde uměle brzdění v postupu a v přebírání vysoké odpovědnosti svými staršími kolegy a jsou tedy tvůrčí, a jsou již reálnou konkurencí centru. Navíc sociologové z centra si na periférii přivydělávají a zvyšují tak prestiž těchto pracovišť. Neodsuzuji to, je to pochopitelné za současné situace (viz problém 3), a navíc to pomáhá rychle vyrovnávat úroveň zkušeností mezi jednotlivými pracovišti.

Co z toho vyplývá? Nemysleme si, že platí a bude nadále automaticky platit, že v Praze jsou nejlepší sociologická pracoviště. Jednak to asi již není pravda a jednak dynamika rozvoje mladších sociologických pracovišť mimo centrum zcela přesvědčivě ukazuje, že není daleko doba, kdy se může stát, že budou v některých oblastech pražská pracoviště za svými regionálními mladšími bratry a sestrami beznadějně zaostávat. A jak tomu čelit? Otevřít se jejich konkurenci již teď a srovnávat se s nimi v přátelském dialogu a spolupráci. Nebát se jim pomoci a věřit, že jejich rozvoj nejen neoslabí „sociologii v centru“, ale pomůže pozici celé sociologické obce.

6. Rozlomení šesté: Česko versus Evropa a svět

Česká sociologie jako celek na světovou sociologii moc nedbá. Nesnažím se o přílišnou generalizaci, ale rád bych poukázal na skutečnost, že jen část sociologů, a patrně jen menší část, udržuje pravidelnou spolupráci se svými zahraničními kolegy. Jen o poměrně nevelké části výzkumníků a učitelů naší české sociologické komunity je možno říci, že jsou součástí evropské nebo světové sociologie ve své specializaci. Každý z nás by dovedl uvést pět šest jmen. Málokdo deset nebo dokonce dvacet. Toto však neplatí v jiných zemích. V mezinárodním srovnání jsme na tom opravdu podstatně hůře. Stačí navštívit mezinárodní konferenci a spočítat účastníky ze stejně velkých zemí. Proč je tomu tak a co to má za důsledek? Chybí prostředky na cestovné. To je ale jen část pravdy. Je fakt, že zvláště v poslední době se objevila celá řada alternativních způsobů financování zahra-

ničních cest. A když najdeme ty, kteří jezdí, a zjistíme, z jakých prostředků, často bychom museli konstatovat, že jiní, kteří nejeli, mohli stejný způsob financování použít také. Na druhé straně se stává, že český sociolog vyjede na relativně velmi drahou konferenci a účastní se jí bez vlastního referátu. Je to již jev řídký, ale občas se to stane. To je jen o málo lepší než nejet vůbec. Diskuse se zahraničními kolegy, takové, které vám mohou pomoci ve vaší další výzkumné práci, spontánně vznikají tak, že zahraniční kolega vás vyhledá po vašem konferenčním vystoupení mezi desítkami jiných, neznámých, pro něj nepřehledných tváří. Jet a nevystoupit je tedy plýtváním dosti omezených prostředků, které na cestování máme. A to platí i pro nejmladší výzkumníky. Doktorandi z amerických univerzit soutěží o nejlepší referát na mezinárodní konferenci. I naši doktorandi by měli jezdit, i oni by měli soutěžit.

A to rozlomení vidím především v tom, že ti, kteří nejedí, jen těžko budou uplatňovat na svou práci náročná mezinárodní měřítká. A toto poměřování se světem je nejlepší recept proti české zahleděnosti do sebe, proti představám, že jsme docela dobří, jenom ne dostatečně zaplacení. Budeme-li dobří mezinárodně, budeme mít více práva požadovat náležité ocenění naší práce i doma. A všimněte si, prosím, že jiné obory si v zahraničí své místo již vydobýly. Například ekonomové. O českých ekonomech v zahraničí nikdo nepochybuje a zajímavé je, že u nás doma také ne. Nevidíte v této souvislosti šanci na ještě jiné vysvětlení tohoto rozdílu mezi ekonomy a sociology než je jen „ubližovaná“ představa o tom, že za naše domácí postavení může někdo jiný než mi sami?

7. Rozlomení sedmé a nejdůležitější: mravnost versus podvůdky a lidská selhání

Co není vidět, to se smí?! Na co se nepříjde, to lze beztrestně dělat?! Když je můj podvod výrazně menší než veřejně známý podvod někoho jiného, proč bych ho neudělal?! Když mohu drobným podvůdkem opravdu hodně získat, byl bych přeci hloupý to nezkusit?! A konečně: Podvod, který mi nikdo nedokáže, vlastně není podvodem?! Ještě jste si nikdy nevšimli, že i mezi sociology se občas vyskytne jednání podle těchto „zásad“? České prostředí je v tomto ohledu opravdu silným zdrojem možné nákazy. A dosti značná část sociologické komunity se chová tak, že svou nevšímavostí tyto přestupky proti dobrým výzkumnickým mravům mlčky promíjí. A to rozlomení české sociologie, které mně osobně vadí ze všeho nejvíc, je právě rozdělení českých sociologů na skupinu těch, kteří se snaží podvody nedělat a styděl by se za ně, a na skupinu těch, kteří nejenže nechápou, proč by je dělat neměli, ale nedokáží ani pochopit někoho, kdo by si dělal starosti, když neexistuje důkaz, že něco nesprávného provedl. Je těžké ukázat na někoho prstem, a přesto víme, že to, co jedni považují za nemyslitelný prohřešek, jiní přehlížejí nebo omlouvají.

Zkusme si uvést pár příkladů a položit několik otázek: „Když vědecký pracovník použije ve své práci text někoho jiného bez citace, smí pokračovat ‚bez ztráty květinčky‘ v ‚akademické dráze‘?“ Nebo jiná situace: Jak se zachovat, když student na otázku: „Co dělat, když místo předepsaných 1500 respondentů získáme jen 1486 odpovídajících?“; odpoví ze zkušeností získaných praxí v „renomované“ firmě? Co když odpoví, že soubor „dosamplujeme“? A co když vysvětlí, že se to dělá tak, že zbývajících několik „respondentů“ matematicky vymodelujeme ze souboru údajů, které jsme získali z celého velkého souboru reálně odpovídajících respondentů? A co když dodá, že se na to nedá přijít? A co když argumentuje tím, že na „tuto práci“ existuje procedura v SPSS, o níž se přece ví, že je na to? Anebo co budete dělat, když se vás zeptají mladí adepti oboru, zda opravdu musí všechny dotazníky studentského výzkumného projektu získat dotazováním, zda musí mít

pro svou seminární práci odpovědi od celého předepsaně velkého souboru dotazovaných? Opravdu všichni zareaguje stejně přísně, odmítavě a rozhořčeně? Anebo je již naše česká sociologie rozlomena i v představě, co se smí a co se nesmí?

V tomto místě cítím potřebu přesněji vysvětlit, proč je podle mne mimořádně důležité, aby i těch 14 dotazníků, které chyběly do 1500, byly fyzicky existující dotazníky vyplněné skutečnými lidmi a ne virtuální, umělé, vymyšlené údaje, které by vyplnily mezeru, kterou si naivní badatel přeje mít zaplněnou. (Existuje pochopitelně i jednoduchá možnost – mít dotazníků o 14 méně, ale o to teď nejde.) Těch důvodů je hned několik. Ten nejjednodušší je principiální, mravní. Připustím-li malý ústupek, docela nepatrný podvůdek, kde najdu hranici mezi „přípustnou mírou šizení“ a „velkým nepřijatelným podvodem“. Druhým, vážnějším důvodem, je naše povinnost ukazovat mladé generaci sociologů příklady správného výzkumného chování a ne ji učit nejpokleslejším hokynářským praktikám „takovýzkumu“. A třetí důvod souvisí s mým hlubokým přesvědčením, že sociologie je vědou, sice velmi mladou, ale tím nezbavenou odpovědnosti za „měření“, která provádí.

Před čtyřmi sty lety trvalo Janu Keplerovi 18 let, než odhalil tři zákony o pohybu nebeských těles – planet naší sluneční soustavy kolem Slunce. Kdyby se o to kdokoli pokoušel o padesát let dříve bez tisíců přesných pozorování astronoma Tychona de Brahe, ani s genialitou Keplerovou by nemohl uspět. Pozorování Tychona de Brahe byla dvacetkrát přesnější než předchozí měření mnoha generací astronomů, byla opakovaná, dlouhodobá a provádělo je vždy několik pozorovatelů [Horský 1980]. Kepler k těmto velmi přesným měřením přidal svá bádání v oblasti optiky, své teoretické modely a teorie a tisíce hodin výpočtů. Ale bez Brahových měření, která byla tak přesná, jak jen nejvíce tehdy mohla být, by Kepler neproměnil „empirická čísla přírody“ v „momenty zákona či míry“ [Hegel 1985: 379], zákony by prostě neměl šanci objevit. Přejeme-li si, aby sociologie byla vědou, musíme se k procedurám i k výsledkům našich zjišťování chovat s náležitou úctou a respektem, musíme se v péči o jejich pravdivost, přesnost a spolehlivost zaměřit na všechna ta místa, kde bychom mohli odstranit chyby měření a ne je blahosklonně a nekontrolovaně přimísit přidáním smyšlených „takyměření“. Jak by to dopadlo s Keplerovými zákony, kdyby mu slovutný astronom na dvoře Rudolfa II. Tycho de Brahe do svých zápisů z měření přimíchal čtrnáct večerů smyšlených pozorování založených na některé z tehdy vládnoucích teorií o kruhovém pohybu planet? Jsem přesvědčen, že to neudělal. Prestiž Keplerovy a Brahovy astronomie i prestiž jejich následovníků je mimo jiné založena právě na této jistotě „vědeckého“ chování.

Bez jasné hranice mezi poctivou sociologií a nepoctivou hrou na sociologii bychom zdiskreditovali všechny výsledky našeho bádání a ani bychom se nemohli se ctí zařadit do mezinárodní vědecké spolupráce. Jakýkoli kompromis v této zásadní věci podle mého nejhlubšího přesvědčení opravdu není možný.

HYNEK JEŘÁBEK přednáší metodologii a historii sociologického výzkumu a sociologii komunikace na Fakultě sociálních věd UK. Zabývá se výzkumem interpersonální a masové komunikace a utvářením politických postojů a také dílem P. F. Lazarsfelda. V roce 1997 vydal v Karolinu monografii Paul Lazarsfeld a počátky komunikačního výzkumu, v roce 1999 ve spoluautorství v edici Working Papers Sociologického ústavu AV ČR studii Utváření postojů obyvatel českého města I.

Literatura

- Alan, J. 1994. „Narativní a analytické paradigma v soudobé sociologii.“ *Sociologický časopis* 30(1): 11-20.
- Hegel, G. W. F. 1985. *Logika ako veda I*. Bratislava: Pravda.
- Horský, Z. 1980. *Kepler v Praze*. Praha: Mladá fronta.
- Petrusek, M. 1993. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.

Summary

These reflections on the state and problems of Czech sociology after twelve years of free development include thoughts on its weaknesses.

The first of the causes indicated as contributing to the weakening of Czech sociology is the intolerance that attends its division into qualitative and quantitative approaches. There exist efforts to monopolise sociology with a mono-paradigmatic approach, chasing others to the edge or beyond the borders of recognised science. The sociological community in the Czech Republic should not give in to any such sweeping attempt to condemn one particular way of acquiring sociological knowledge. There is no one 'correct' type of sociology, and it is impossible to conduct research without both qualitative and quantitative methods, without narrative and analytic approaches, and without co-operation between sociologists working with various orientations.

The second problem is how only the superficial results of sociology are accepted into the political sphere. If in the eyes of Czech politicians sociology is only a matter of simple percentage points, the prestige of this field in the Czech Republic can only decline. The task of sociologists is to defend the need, legitimacy and the far greater importance of the interpretations of observed phenomena, the reasons or causes behind them, and the nature of their occurrence. If for example politicians were interested in increasing public support for the accession of the Czech Republic into the EU, it cannot be enough for them to have information on the percentage of support among the population for the country's entry into the EU. It is necessary to be aware of the mechanisms that give rise to this support or conversely cause it to decline.

The third problem is the dismal state of under-financing in academic sociology in the Czech Republic. The high-quality results of the work of teachers at post-secondary schools do not lead to greater rewards. The publication and research efforts of a large number of post-secondary-school teachers are less than they could be, as the only motivation to pursue them is the 'symbolic' reward of academic titles and honours. While the academic track in 'standard democracies' in the countries west of our borders features strong motivational (financial, social status and subsistence) milestones, and a good sociologist is as a rule more greatly rewarded than his or her colleague of average performance, in the Czech Republic even the award of a professorship does little to change the standard of living and position of a post-secondary-school teacher.

The fourth problem is formed by the differences between post-secondary schools and the research centres of the Academy of Sciences. Obtaining grants at the research centres of the Academy of Sciences is considered a very prestigious matter, while at post-secondary schools there is little motivational strength. The hours spent on the grant administration and the research work itself are poorly recompensed. Grants enable researchers to participate in conferences abroad and to present the results of the research work itself. However, there is no financial award that would compensate the additional hours spent on this work. It is therefore no wonder that sociologists are not enthusiastically seeking to undertake grant-supported research. Another negative phenomenon is the unpleasant practice of making use of researchers from the Academy of Sciences, as a source of cheap or even free manpower in post-secondary teaching, when they should be engaged in research.

The fifth problem is the way in which sociologists at newly founded research centres in regional towns are overlooked by their colleagues in Prague. Young sociologists starting out at these new research centres are highly motivated creative and learn quickly, and are unburdened by the

higher responsibilities which their senior colleagues have. This paper proposes opening up to, what is today, the competition of the regional research centres and undergoing comparisons with them through friendly dialogue and co-operation.

The sixth problem divides sociologists in terms of their relationship with the sociological community outside the Czech Republic. Only a small portion of Czech sociologists engages in regular co-operation with colleagues outside the country. Czech sociologists who do not travel and co-operate abroad will have difficulty in applying international standards in their own research work. This measure of international comparison is also the best remedy against any kind of Czech 'introversion', against notions that 'really we're quite good, just not sufficiently paid'.

I consider the most serious problem to be the seventh – the neglect of moral principles and scientific integrity among sociologists, and the human failure resulting from this. A part of the sociological community behaves in such a manner that through their inattentiveness they silently overlook infringements against good research 'mores'. Most disturbing is that outside those sociologists who try not to cheat and would be ashamed to do so, there exists a clear group of those who not only do not understand why they should not cheat, but also cannot understand why others are upset by this when no evidence exists that any irregularities have occurred. What some consider an unthinkable sin, others overlook or excuse. The rejection of even small 'infringements' along with positive models of correct research behaviour are so important. Sociology is a science, albeit a young one, but nonetheless bound to the responsibility of 'testing' what it carries out. The prestige of Czech sociology will to a large extent depend on the guarantee of 'scientific' behaviour among the sociological community. Without clear lines being drawn between honest sociology and a dishonest play at sociology, all the results of our research will be discredited and we will be unable to honourably join the ranks of the international scientific community.

sociológia

Slovak Sociological Review

Časopis Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník 34, 2002, č. 1

ŠTÚDIE

Miloš Havelka: Český konservatismus a konservativní intelektuálové

L'udmila Malíková, Katarína Staroňová: Politicko-administratívne vzťahy na úrovni ústredných orgánov vlády SR

MLÁDEŽ V PROCESOCH EURÓPSKEJ INTEGRÁCIE

Kenneth Roberts: Podnikanie a nezamestnanosť mládeže v štátoch Európskej únie a v asociovaných krajinách

Sijka Kovačeva: Rozvoj občianskej participácie mladých ľudí vo východnej a strednej Európe

Ladislav Macháček: Občiansky potenciál a formovanie mládežníckej politiky na Slovensku

DISKUSIA

Peter Sýkora: Diletantstvo povýšené na vedeckú metódu

INFORMÁCIE

Ladislav Macháček: Sociologické reflexie súčasnej situácie mládeže v Európe

Anna Tkáčová: Internetový časopis *Človek a spoločnosť*

Sylvia Porubanová: K charakteru koncepcie rodinnej politiky na Slovensku

RECENZIE

Identity: An International Journal of Theory and Research (Identita: Mezinárodní časopis teórie a výskumu) (Barbara Lášticová)

Conference Prague 1999. Transitional Societies in Comparison: East Europe vs. Taiwan (Tranzičné krajiny v porovnaní: Východná Európa a Taiwan) (Tomáš Zálešák)

Ladislav Macháček (zost.): Mládež, práca, budúcnosť Európy (Štefan Kšinan)

Zborník výskumných správ zo sociologických výskumov v rezorte Ministerstva obrany Slovenskej republiky v období rokov 1999-2001 (Dušan Polonský)

A. Ritomský, M. Imrichovičová (ed.): *Súčasný trendy v analýze sociologických dát* (Zuzana Vavrová)